

**Stichting Vrienden
van Begraafplaats
De Bieberg**

CULTUURHISTORISCHE WAARDERING BEGRAAFPLAATS DE BIEBERG

**Bureau Funeraire Adviezen
Amsterdam, juni 2021**

Opdrachtgever:

Stichting Vrienden van Begraafplaats De Bieberg
Karnsberg 6
4871 JA Etten-Leur

vriendenbegraafplaatsbieberg@gmail.com

Uitvoering:

Bureau Funeraire Adviezen
Jisperveldstraat 73
1024 AC Amsterdam

Telefoon: 06-10816145

E-mail: info@funerair.nl

Website: www.funerair.nl

Tekst en fotografie : **Bureau Funeraire Adviezen**, Leon Bok

Redactie : **Bureau Funeralia**, René ten Dam

Foto voorzijde: Het centrale kruis in het ontwerp van Bijhouwer met zicht op de aula.

Amsterdam, juni 2021

Rapport nr. 2021-99

© Bureau Funeraire Adviezen. Alle rechten voorbehouden.

Conform de algemene voorwaarden, artikel 5, mag het opgeleverde product door de opdrachtgever aangewend worden voor presentatie en publicatie, binnen de strekking van de opdracht. Indien foto's en teksten door opdrachtgever worden aangewend voor andere publicaties of andere doeleinden, dan dient Bureau Funeraire Adviezen hiervoor uitdrukkelijk toestemming te geven. Aan gebruik, anders dan voor de doelstelling van de opdracht, kan Bureau Funeraire Adviezen kosten verbinden.

Ondanks alle zorg die aan de samenstelling van dit rapport is besteed, kan Bureau Funeraire Adviezen niet aansprakelijk worden gesteld voor enige schade die ontstaat of ontstaan is, doordat Bureau Funeraire Adviezen bij de uitvoering van de overeenkomst is uitgegaan van door de opdrachtgever verstrekte onjuiste en/of onvolledige gegevens.

INHOUD

INHOUD	3
INLEIDING	4
1 GESCHIEDENIS EN BESCHRIJVING BEGRAAFPLAATS	5
1.1 Geschiedenis begraafplaats De Bieberg.....	5
1.1.1 De locatie.....	5
1.1.2 Aanleg.....	6
1.1.3 Uitbreiding van de begraafplaats	7
1.1.4 Aanpassingen.....	8
1.1.5 Huidige aanzien	8
1.1.6 Tuinarchitectuur	10
1.1.7 Grafmonumenten.....	10
2 GEOGRAFISCHE ANALYSE / BETROKKEN (TUIN-)ARCHITECTEN.....	13
2.1 Protestantse begraafplaatsen in Noord-Brabant.....	13
2.2 Over de betrokken (tuin-)architecten	14
3 CULTUURHISTORISCHE WAARDERING	17
3.1 Redengevende omschrijving	17
3.1.1 Identificerende gegevens	17
3.1.2 Kadastrale gegevens:.....	18
3.1.3 Inleiding	18
3.1.4 Situering	18
3.1.5 Achtergrond.....	18
3.1.6 Omschrijving.....	18
3.1.7 Motivering	20
Cultuurhistorische waarde	20
Tuinhistorische waarde	20
Architectuurhistorische waarde.....	20
Funerairhistorische waarde	20
Landschappelijk waarde.....	20
4 GEVOLGEN AANWIJZING TOT GEMEENTELIJK MONUMENT	21
5 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN.....	22
VERKLARENDE WOORDENLIJST.....	24
BRONNEN EN LITERATUUR	27

INLEIDING

De Stichting Vrienden van Begraafplaats De Bieberg (hierna te noemen: de Stichting) heeft Bureau Funeraire Adviezen opdracht gegeven om van begraafplaats De Bieberg een cultuurhistorische waardering op te stellen. Genoemde opdracht vloeit voort uit het feit dat Bureau Funeraire Adviezen in 2010 in een quick scan van alle begraafplaatsen in de gemeente Breda had vastgesteld dat de cultuurhistorische waarde van de begraafplaats reden gaf om deze aan te wijzen als gemeentelijk monument. Uit de quick scan kwam destijds naar voren dat bescherming als gemeentelijk monument zondermeer aan te bevelen was voor de begraafplaats, zowel vanwege de ontwerpqualiteiten als vanwege unieke aspecten in het ontwerp, zoals de urnentuin.

De Stichting is recent opgericht om betrokkenen als vrienden de mogelijkheid te bieden zich in te zetten voor het behoud van de historische begraafplaats De Bieberg. De Stichting behartigt de belangen van rechthebbenden en andere belanghebbenden van graven op begraafplaats De Bieberg. Daarnaast wil de Stichting de kennis over begraafplaats De Bieberg bevorderen en bijdragen aan het aanzien en de beleving van de plek. Aandacht voor de geschiedenis van de begraafplaats en de graven, behoud van monumentale- en cultuurhistorische waarden is daarbij eveneens vanzelfsprekend voor de Stichting.

De Stichting wil onderhavige cultuurhistorische waardering gebruiken voor het laten aanwijzen van de begraafplaats als gemeentelijk monument op grond van de Erfgoedverordening Breda 2011. Een gemeentelijk monument betreft een zaak die van algemeen belang is wegens zijn schoonheid, betekenis voor de wetenschap of cultuurhistorische waarde.

In dit rapport wordt de waardering van de protestantse begraafplaats De Bieberg beschreven. Dat is gedaan aan de hand van de gegevens over de historie van de begraafplaats, zoals beschreven in de quick scan, overige gegevens en het huidige voorkomen van de begraafplaats aan de hand van een recent bezoek.

In hoofdstuk 1 van het rapport wordt ingegaan op het ontstaan en de geschiedenis van de begraafplaats met daarbij een korte beschrijving van het huidige voorkomen en de wijze waarop die tot stand is gekomen. Ook wordt hier al ingegaan op een analyse van de onderdelen die wel of niet van waarde zijn. Hoofdstuk 2 bevat een analyse van de begraafplaats in verhouding tot andere begraafplaatsen in de gemeente en de provincie. Daarbij wordt ook gekeken naar de betrokken architecten en ontwerpers van de verschillende onderdelen van de begraafplaats. Een beschrijving van de cultuurhistorische waarden is gedaan in hoofdstuk 3 aan de hand van de identificerende gegevens, een inleiding waarin kort is weergegeven waar het om gaat en wat de situering is. Vervolgens is een omschrijving gegeven van de onderhavige objecten en hun samenhang. Vervolgens is een waardering gegeven. In hoofdstuk 4 wordt kort ingegaan op mogelijke gevolgen van de mogelijke aanwijzing van de begraafplaats tot gemeentelijk monument. Hoofdstuk 5 betreft een afrondende conclusie met enkele aanbevelingen.

Ter ondersteuning van de beschrijvingen is een verklarende woordenlijst opgenomen waarin een aantal begrippen en termen die in dit rapport voorkomt, nader verklaard wordt. Het rapport sluit af met een overzicht van de gebruikte literatuur en de geraadpleegde websites en bronnen die tegelijk de verantwoording vormen voor de beschrijvingen.

Met behulp van dit rapport, waarin de waardering is gegeven van de begraafplaats, kan de Stichting de gemeente voorleggen hoe de begraafplaats beschermd kan worden, maar ook kan ze aan de hand van de waardering een meer gericht beleid (laten) opstellen ten aanzien van het behoud van de begraafplaats.

1 GESCHIEDENIS EN BESCHRIJVING BEGRAAFPLAATS

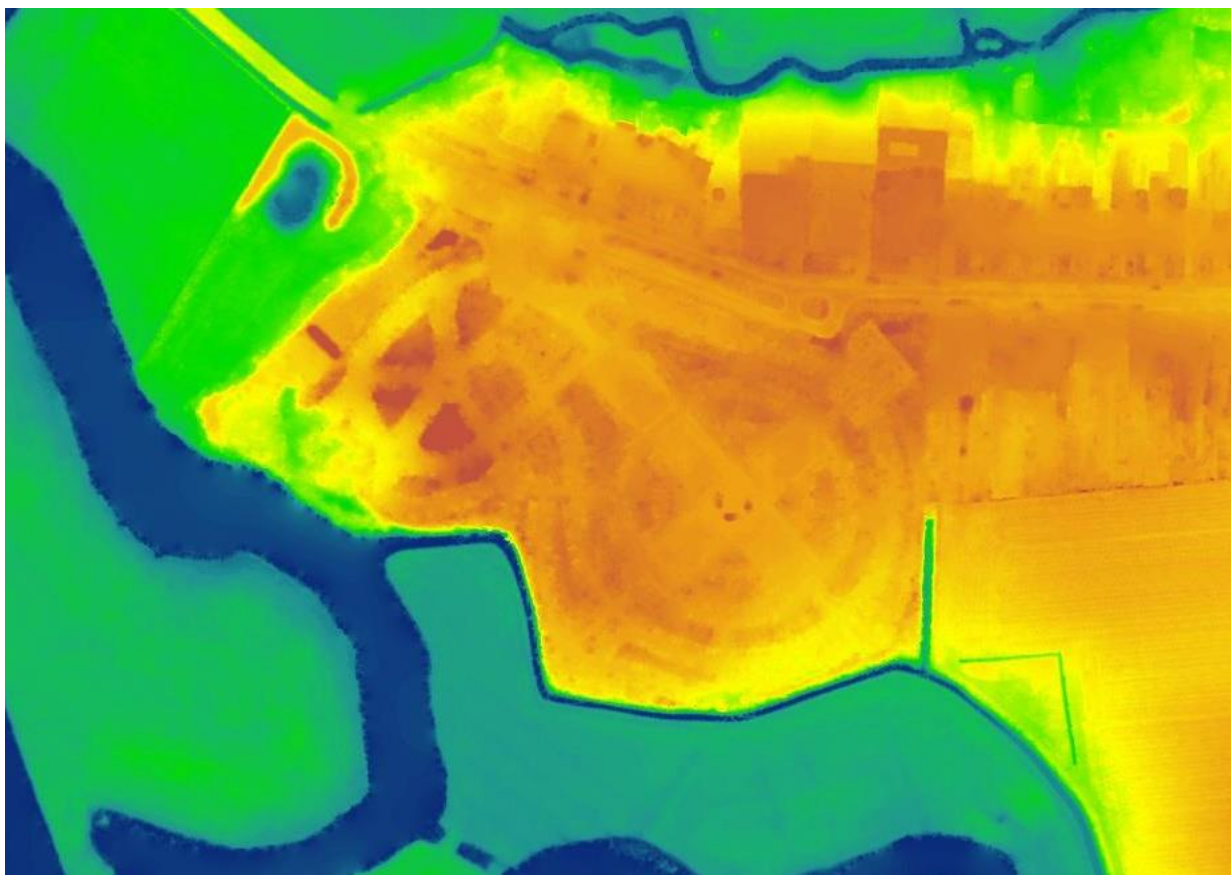
Ten behoeve van een goed begrip van het ontstaan van de begraafplaats en de geschiedenis is een beschrijving van de ontwikkelingen een goede ondersteuning. Ingegaan wordt op de gebeurtenissen die bijdroegen tot het ontstaan van de begraafplaats, wie daarbij betrokken waren en hoe in de loop van de tijd is omgegaan met de begraafplaats. De huidige situatie wordt beschreven en er wordt nader ingegaan op de grafmonumenten op de begraafplaats.

1.1 Geschiedenis begraafplaats De Bieberg

Eeuwenlang begroeven de inwoners van Ginneken hun doden op het kerkhof bij de Laurentiuskerk. De locatie daar was al zeker vanaf begin veertiende eeuw in gebruik. In 1648 kwam de kerk in handen van de hervormden, maar op het kerkhof werden ook andere gezindten begraven. Tot 1829 werd ook in de kerk begraven, getuige enkele zeventiende-eeuwse grafzerken. Het noordelijke deel van het kerkhof werd tijdens de Belgische opstand in 1830 door militairen gebruikt en raakte daardoor in onbruik. Wel werd op een deel ervan de varkensmarkt gehouden voor enkele decennia, totdat deze verplaatst werd. Daarna werd de ruimte benut voor de herbegraving van in 1832 tijdens de Belgische opstand gesneuvelde soldaten. Er verrees op hun graf in 1874 een fors monument. Omdat ook generaal Chassé hier begraven was, kreeg de plek grote betekenis. De rest van het kerkhof, aan de zuidzijde, werd volop gebruikt totdat begin twintigste eeuw bleek dat er nauwelijks nog ruimte was voor nieuwe graven. De kerkvoogdij ging daarop op zoek naar een geschikte locatie voor een nieuwe begraafplaats. Die werd in 1919 gevonden ongeveer een kilometer zuidelijker op een hoger gelegen plek langs het riviertje de Mark.

1.1.1 De locatie

De locatie die de Hervormde Gemeente in 1919 op het oog had, kende al een lange geschiedenis. Het betrof een hoger gelegen gedeelte dat zo dicht langs de rivier lag dat men hier in de zomer gemakkelijk hooischepen kon lossen. Op huidige hoogtekarten is inderdaad te zien dat het stuk een aantal meters boven het Markdal uitsteekt.

Afbeelding 1. Begraafplaats De Bieberg op de huidige hoogtekarte van Nederland.

In de loop van de tijd werd het zand van de hoogte afgegraven en werd het terrein gebruikt voor het plaatsen van bijenkorven, terwijl ook de schutterij hier oefende. Aan die bijen dankt de plek waarschijnlijk ook de naam. Een samentrekking van bie of bij en berg, wijzend op gebruik en situatie van de plek.

Waarschijnlijk ontstond de Bieberglaan in de negentiende eeuw en leidde het naar een voetgangersbrug over de Mark. Langs de laan werden later een boerderij en enkele huizen gebouwd. De hoogte, waarop inmiddels een bosje was gegroeid, werd in 1919 door Houtvesterij Breda aan de Hervormde Gemeente van Ginneken verkocht. In de notariële akte was niet alleen al een schets van het ontwerp van een tuinarchitect opgenomen, maar ook de voorwaarde dat het karakter van het perceel behouden moest blijven en alleen gebruikt mocht worden voor de aanleg van een begraafplaats. Op het perceel stonden destijds nog veel dennen, maar dat zou later veranderen.

1.1.2 Aanleg

De Hervormde Gemeente had al in 1919 tuinarchitect J.J. Denier van der Gon (1856-1933) in de arm genomen om van het bijna een hectare grote dennenbosje een begraafplaats te maken. Denier van der Gon verving veel dennen voor loofbomen, waaronder beuk, berk en kastanje. Voor de struikenlaag koos de tuinarchitect voor liguster, taxus, hulst en bessensoorten. Het padenontwerp kreeg een patroon dat de uitstraling van het oorspronkelijke bos ondersteunde. Op een luchtfoto van 1944 is dit padenverloop redelijk te herkennen.

Afbeelding 2. Luchtfoto van december 1944. In het veld ten oosten zijn dan nog geen werkzaamheden zichtbaar.

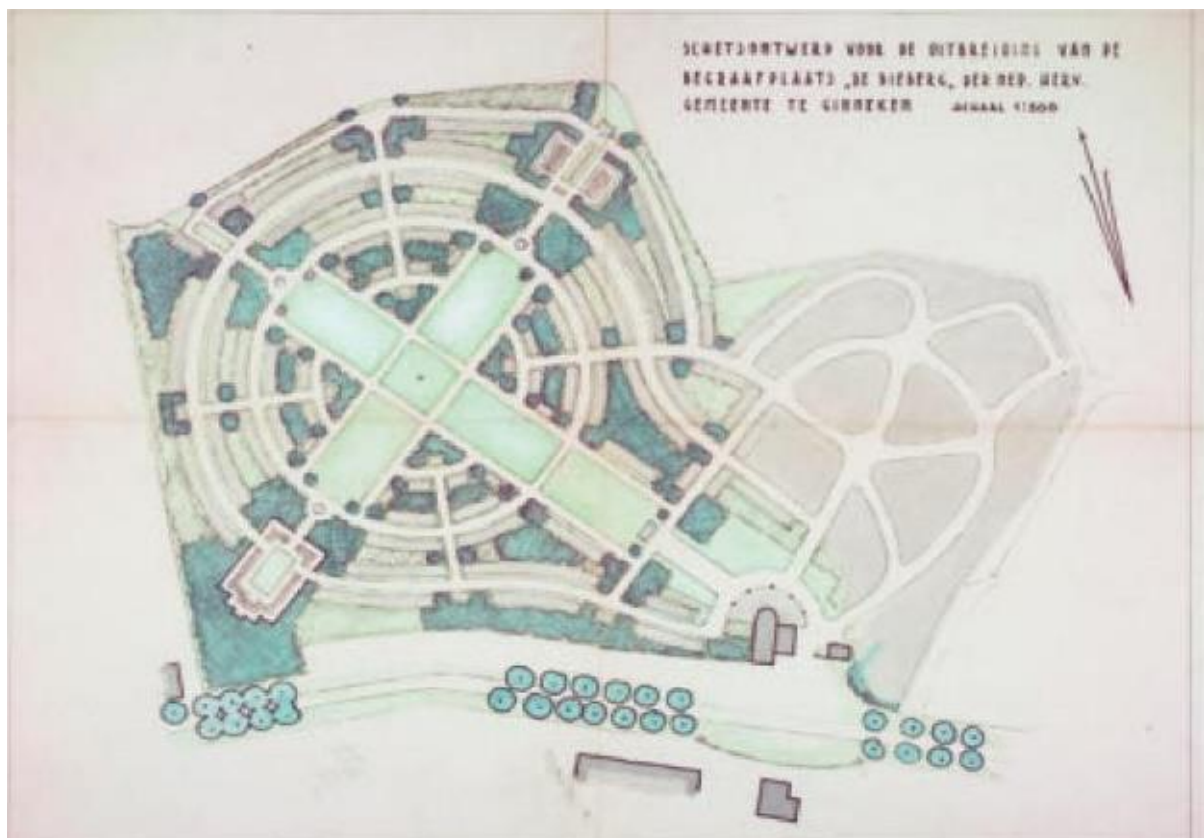
De uitvoering van de werkzaamheden van het ontwerp van Denier van der Gon vonden plaats in 1923, maar van begraven kwam het niet meteen. Wel werden al graven uitgegeven, mogelijk om de gemaakte kosten te dekken. Vanwege de grote afstand tot de kerk waren ter plekke voorzieningen nodig. Daarvoor werd in 1928 het Amsterdamse architectenduo G.H. Kleinhout (1881-1958) en A.J. van der Steur (1895-1963) benaderd. Aan hen werd gevraagd een ontwerp te leveren voor een poortgebouw met kapel, baarhuisje, hekwerk en een kosterswoning.

De moderne architectuur viel in de smaak en de uitvoering van de gebouwen werd opgedragen aan aannemer G. van der Peyl uit Ginneken. In oktober 1929 werden onder grote belangstelling de eerste stenen gelegd door mevrouw Stenis-James, vrouw van de niet lang daarvoor overleden president-kerkvoogd L.U. van Stenis en mevrouw Tutein Nolthenius-Van Dorp, vrouw van de nieuwe president-kerkvoogd, P.M. Tutein Nolthenius (tevens houtvester in de houtvesterij Breda). In 1930 kon het complex in gebruik worden genomen en nu ook werd gestart met begraven op de Protestantse begraafplaats De Bieberg. Tuinarchitect C.M. van Koolwijk (1877-1948), in gemeentelijke dienst, gaf nog enkele adviezen over de inrichting van het terrein nu ook het poortgebouw gereed was.

1.1.3 Uitbreiding van de begraafplaats

In de beginjaren bleek de begraafplaats behoorlijk populair te zijn bij de meer gegoede protestantse families in Breda. Teraardebestedingen op De Bieberg haalden veelvuldig de kranten, zeker als het ging om hoge militairen. In 1937 kocht de Hervormde Gemeente het perceel ten westen van de begraafplaats ten behoeve van een uitbreiding. In 1943 werd tuinarchitect J.T.P. Bijhouwer (1898-1974) tijdens een excursie van de Bond van Nederlandse Tuinarchitecten (BNT) door de Hervormde Gemeente gevraagd voor een ontwerp van de uitbreiding. In eerste instantie vroeg Bijhouwer zijn assistent Van Koolwijk om naar het terrein te kijken. Deze Van Koolwijk was een zoon van C.M. van Koolwijk, die net als Bijhouwer destijds bestuurslid was van de BNT.

Uiteindelijk toog Bijhouwer zelf in het voorjaar van 1944 naar Breda om persoonlijk de situatie in ogenschouw te nemen, aangezien de Hervormde Gemeente niet was gecharmeerd van de jonge Van Koolwijk. Hierna leverde Bijhouwer een ontwerp dat met een aantal paden aanhaakte op het oorspronkelijke ontwerp, maar wel strakker en meer geometrisch van opzet was.

Afbeelding 3. Het ontwerp van Bijhouwer dat hij in 1944 tekende.

In het ontwerp van Bijhouwer was de kapel een focuspunt geworden, in het verlengde van de lange arm van een kruisvormig geheel. Aan het eind van een van de korte armen projecteerde Bijhouwer een urnentuin en aan de andere een kindertuin. Doorzichten naar het Markdal maakten dat het ontwerp minder besloten was dan het oorspronkelijke deel en dat de omgeving als het ware bij de begraafplaats werd getrokken. Rondom het kruis had Bijhouwer cirkelvormige paden getekend die het terrein verder opvulden.

In het voorjaar van 1945 werd het plan van Bijhouwer geaccepteerd door de Hervormde Gemeente. In het gravenplan had Bijhouwer geen onderscheid gemaakt in klassen, wel waren er enkele bijzondere plaatsen gecreëerd voor belangrijke personen of families. Met het ontwerp was ruimte gemaakt voor zo'n 600 graven. Het beplantingsplan werd uiteindelijk opgesteld door Van Koolwijk. De inrichting van de urnentuin kwam voor rekening van architect A.H. Wegerif (1888-1963). Vanaf januari 1946 werd de uitvoering van het ontwerp ter hand genomen door de Nederlandsche Heidemaatschappij.

1.1.4 Aanpassingen

In de tuinlandschappelijke aanleg van Denier van der Gon en Bijhouwer zijn na de aanleg kleine aanpassingen gedaan. Het groen is tot volle wasdom gekomen en her en der zijn bomen en struiken alweer vervangen. Wat ook bijdraagt aan het huidige beeld is de beplanting die nabestaanden bij of op de graven hebben geplant. Echter niet in alle gevallen draagt dit bij aan het door de ontwerpers beoogde beeld.

In 1963 werd de kapel te klein bevonden en volgde een verbouwing zodat er meer plaats voor bezoekers ontstond. Voor de werkzaamheden werd de gerenommeerde architect J. de Wilde (1908-1981) uit Breda aangetrokken. Kleinhout en Van der Steur hadden een gebouw opgeleverd dat haaks op de laan stond. Dit werd door De Wilde zodanig aangepast dat het grootste bouwdeel evenwijdig aan de straat kwam te liggen. De klokkentoren, die werd geluid tijdens begrafenissen, werd gehandhaafd. Boven de toegang werd een sculptuur aangebracht van de engel Michaël met bazuin naar ontwerp van Charles Eyck (1897-1996). Het werd in 1965 geplaatst. Na de verbouwing is ervoor gekozen de muren van de gebouwen wit te verven. Daarmee bleven het baarhuisje en de verbouwde kapel visueel een eenheid.

Wanneer het oorspronkelijke toegangshek is verdwenen, is niet bekend. Het huidige hekwerk is van metaal in een functionele, haast industriële vormgeving.

1.1.5 Huidige aanzien

Een hoge haag verhindert inkijk op de begraafplaats vanaf de Bieberglaan. Daardoor valt de kapel/aula, wanneer die in zicht komt, des te meer op. Het huidige gebouw steekt goed af tegen het achterliggende groen, mede ook door het fraaie klokkentorentje op het dak. De sculptuur boven de dubbele toegangsdeur is eveneens een opvallend element in de

Afbeelding 4. Het klokkentorentje speelt een bepalende rol in het beeld van de begraafplaats.

gevel. De huidige toegangspoort is duidelijk niet origineel en detoneert in de muur die hier is aangebracht tussen kapel/aula en baarhuisje.

Eenmaal door de poort zijn er twee zaken die in het oog springen. Recht vooruit is een groene muur opgetrokken met struiken en bomen, terwijl de bodem hier geheel bedekt is met betontegels. De tegels lopen aan de begraafplaatszijde van de kapel/aula uit tot een ruim plein waar lichter getinte tegels structuur geven. Tegen de kapel/aula aan is enig metselwerk aangebracht met lage muurtjes.

De oorspronkelijke begraafplaats is enigszins verborgen achter het groen, maar enkele onverharde paden voeren de bezoeker verder. De paden zijn weliswaar verwaarloosd in hun tracé, maar geven wel een bosachtige sfeer. De in het ontwerp genoemde beplanting is deels nog aanwezig, maar maakt her en der een wat 'afgevreten' indruk. Zo is een haag van hulst op een bepaalde hoogte afgezaagd, wat zeker niet bijdraagt aan het door Denier van der Gon voorgestelde beeld.

Afbeelding 5. Deel van het plantsoen aan de westzijde waar recent nogal rigoreus is ingegrepen.

De struiken en bomen fungeren in het ontwerp van Denier van der Gon sterk als een coulisse. Bijna overal liggen de graven tegen een soort van boswal aan, waarin groenblijvende en bladverliezende beplanting afwisselend voorkomen. Helemaal aan de westzijde van de begraafplaats zijn enige grafvelden ingevoegd met onder andere keldergraven en een gedeelte voor urnengraven. Bij de opzet van deze graven is niet gekozen voor een passende afstand tussen de graven en een dito dekking achter de graven. Op deze plek dringt zich het gaashekwerk dat de begraafplaats hier afscheidt van het Markdal sterk op. Het beeld wordt verder bepaald door veel loofbomen, waarbij opvalt dat berken nauwelijks nog voorkomen. Meer nabij het ontwerp van Bijhouwer is op een beeldbepalende plek een boom gekapt. Door het verlies van de kroon van de boom is een fors gat in het beeld ontstaan.

De overgang naar de wat strakkere opzet van Bijhouwer is op sommige plaatsen heel opvallend. Dit komt doordat van de onverharde paden er een overgang is naar een met rode gravel bestrooide paden die bovendien afgezet zijn met smalle betonnen kantopsluitingen.

De door Bijhouwer bedoelde openingen naar het Markdal zijn nog steeds aanwezig en geven een plots wijds en verrassend uitzicht. De overgang tussen de beplanting van de begraafplaats en de lageregelegen weide oogt wel wat abrupt, maar is niet storend. Rondlopend over de rode paden is te zien dat Bijhouwer

ook hier getracht heeft achter de grafmonumenten een dekking te creëren. Grafbeplanting werkt in dit geval juist verstorend en in sommige beplantingsvakken zijn takkenrillen aangelegd. Dat is weliswaar voor de biodiversiteit een goede zet, maar past niet in het beoogde ontwerp. Opvallend binnen het ontwerp van Bijhouwer zijn de blauwsparren die in groepen rondom het centrale kruis zijn geplaatst. Dit centrale kruis bestaat uit grasvelden, hetgeen een zeer open indruk geeft en bijdraagt aan de ontwerp kwaliteit.

Opvallend is de hulsthaag rondom de urnentuin en het pad dat zich hier plotseling versmalt. De urnentuin is een samenspel tussen bestrate gedeelten en van rode gravel voorziene gedeelten. Bakstenen pilaren met een toorts en een verhoogd deel met twee trappen geven dit gedeelte een bijzondere uitstraling. De formele toegang van de urnentuin wordt vanaf het centrale kruis gevormd door twee bakstenen pilaren met een vlakke afdekking van natuursteen. In de pilaren is de naam URNEN en TUIN opgenomen. Het eerste deel van het pad is bestraat. Het kindershof dat als pendant fungeert van de urnentuin, is tegenwoordig nauwelijks meer geaccentueerd zodat dit minder opvalt. Het is aan te bevelen deze accentuering te herstellen, onder andere door herplant van de treurwilg, en het kindergrafveld te behouden alleen voor de uitgifte van kindergraven.

Het hiervoor genoemde centrale kruis staat in een uit vier kwarten bestaande cirkel die gevormd is met lage taxusstruiken. Het kruis zelf is van Cortenstaal en ingevuld met spiegels. Vanaf dit deel komt de aula weer goed in zicht en is altijd duidelijk waar de uitgang is. Vanaf deze zijde is nog eens goed waarneembaar dat het oorspronkelijke gedeelte een andere uitstraling heeft door de vele hoge bomen die hier nog staan.

1.1.6 Tuinarchitectuur

In tegenstelling tot veel begraafplaatsen is begraafplaats De Bieberg aangelegd met een specifiek ontwerp en beplanting die daarbij past. Denier van der Gon heeft zijn beplanting afgestemd op wat er voorhanden was, maar daar wel veel loofbomen en struiken aan toegevoegd. Daarmee creëerde hij een landschappelijk aangelegde begraafplaats die sterk in contrast stond met de open omgeving van het Markdal. Voorts is opvallend hoe Denier van der Gon met de beplanting een coulissewerking achter de grafmonumenten opgezet heeft. In de loop der tijd is dit samenspel tussen grafmonumenten en beplanting alleen maar interessanter geworden.

In het meer geometrisch opgezette ontwerp van Bijhouwer is aansluiting gezocht op het bestaande ontwerp vanuit het padenstelsel. Focus is evenwel gelegd op de gebouwen en het centrale kruis. Bij de daar aangeplante beplanting is ongetwijfeld bewust gekozen voor groenblijvende bomen en struiken. Ook met de toepassing van een open gazon heeft Bijhouwer getracht de relatie met zijn uitbreiding en het oorspronkelijke deel vast te houden. Binnen de tuinarchitecturale opzet heeft Bijhouwer voorts elementen als de gebouwen, de urnentuin en de kindershof als onlosmakelijke onderdelen in het ontwerp opgenomen. De hagen die her en der zijn toegepast dragen bij aan de manier waarop de bezoeker het groen kon beleven. Daar komt nog bij dat Bijhouwer bewust openingen heeft laten vallen zodat genoten kon worden van uitzicht op het Markdal.

1.1.7 Grafmonumenten

De oudste grafmonumenten van de begraafplaats liggen in het oorspronkelijke gedeelte achter de aula. De grafmonumenten betreffen vaak eenvoudige stèles met een graftuin of een dekplaat ervoor. Er is niet een eenduidige karakteristiek vast te stellen, mede ook omdat sommige graven gedekt worden door een steen over twee graven. Ook valt op dat veel grafstenen latere bijzettingen bevatten die in sommige gevallen het oorspronkelijke ontwerp tenietdoen. Dat is niet het geval bij het zandstenen monument voor Gustaaf Wilhelm Kelting (1864-1936). Het betreft een eenvoudig rechthoekig vormgegeven stuk rode steen dat verhoogd tussen twee blokken witte natuursteen is aangebracht met daartussen drie uitstekende open vormen, eveneens rechthoekig. Het is een zakelijk vormgegeven monument dat typerend is voor de tijdgeest. Talloze meer of minder bekende personen uit Breda werden hier begraven. Onder hen in 1932 Menno Albert Ufkes, directeur van de Teolin fabriek in Breda die lakken en olieverf produceerde. Zijn grafmonument bestaat uit een half rond gemetselde bloembak met daarvoor een met bakstenen omrande graftuin. Op de voorzijde van de bloembak is een metalen tekstplaat aangebracht.

Er bevinden zich op het oude deel meer grafmonumenten van baksteen, maar ook in voor die tijd modern uitgevoerde granieten monumenten. Ook werden hier in de beginjaren een aantal hoge militairen begraven, zoals in 1932 de luitenant-generaals Joh. Bruce en G.C.A. Fabius.

Aan de westzijde van het oude gedeelte is een vak te vinden met een aantal kindergraven waarop eenvoudige grafmonumenten staan. Deze grafmonumenten stonden ooit in de rand, maar zijn door een uitbreiding enigszins vreemd komt te liggen. De stenen bevatten weinig tekst, maar wat er staat is wel duidelijk, zoals de steen met daarop “Kleine Jopie”. Zoals aangegeven is in het ontwerp van Bijhouwer ook een kindervak opgenomen, hier liggen nog twee rijen met passende graven.

Een opvallend graf is er voor de familie Van Rossum-Van Vlissingen. Als eerste werd hier J.P. van Rossum (1860-1943) begraven. Van Rossum stamde uit een bekende ondernemersfamilie. Na enige omzwervingen richtte hij in 1890 in Oudenbosch een suikerfabriek op. Van Rossum was op termijn gedwongen zijn fabriek samen te laten gaan met andere fabrieken en zo stond hij aan de wieg van Centrale Suiker-Maatschappij (CSM) in 1919. Investerings in het buitenland leidde tot een grote expansie onder leiderschap van Van Rossum. In 1943 overleed deze suikerkoning, een enorme rijkdom aan belangen, land en investeringen nalatend. Het grafmonument voor Van Rossum en zijn familie bestaat uit een grote grafkelder met daarop een soort van sarcofaag. Ervoor ligt een enorme deksteen met daarop verschillende teksten, waaronder in het Engels: “Not lost but gone before / and now united forever”. De sarcofaag ligt binnen een halfronde opgemetselde rand die een bestraat vlak omgeeft met twee treden ervoor. De sarcofaag draagt aan de voorzijde een familiewapen en aan de zijden zijn tekstplaten voor de overledenen aangebracht. Een dergelijk monument in zo’n samenstelling is uniek in Nederland. De opzet van het monument vertoont mogelijk overeenkomsten met het ontwerp van de aula van de architecten Kleinhout en Van der Steur. Daar was in het eerste ontwerp achter de aula eenzelfde ronding waarneembaar als achter het monument van Van Rossum.

Afbeelding 6. Grafkelder van de familie Van Rossum-Van Vlissingen.

Een ander graf van een bekende figuur in het Ginneken is het graf van dominee Barend Ter Haar Romeny. Ter Haar Romeny overleed in 1970 en werd op begraafplaats De Bieberg begraven onder een stenen kruis met centraal een vredesduif. Zijn gerichtheid op Engeland wordt benadrukt door de deksteen die er vóór ligt, die de spreuk draagt ‘Count your blessings’. Naast het graf van Ter haar Romeny

liggen verschillende familieleden begraven, waarvan het graf voorzien is van een stenen Keltisch kruis van dezelfde natuursteen.

Op het gedeelte van Bijhouwer liggen de jongere grafmonumenten. Daaronder talloze moderne, vrij vormgegeven monumenten bestaande uit verschillende materialen. Tussendoor zijn bijzondere grafmonumenten te vinden, zoals dat voor de familie Korteweg-Bakkeren. Jacob Korteweg werd hier in 1959 als eerste begraven en kreeg op de meerdere graven beslaande plek een eenvoudig monument van groene geglaazuurde baksteen. Ter rechterzijde is een opstand uitgemetseld met een loden keperboog als afdekking. In de opstand is een tekstplaat van graniet opgenomen. Opvallend zijn de muurankers die als decoratieve elementen zijn opgenomen.

In de urnentuin bevonden zich in het verleden meerdere urnen op basementen die ontworpen waren door Dudok en ook voorkomen in Driehuis-Westerveld. Vandaag de dag resteren daarvan nog twee, waarvan een dateert uit de jaren vijftig.

Over het algemeen kan gesteld worden dat de (oudere) grafcultuur op De Bieberg een vooruitstrevende en kunstzinnige gemeente reflecteert. Materiaaltoepassing en vormgeving van veel oudere grafmonumenten zijn voor die tijd modern en ook veel latere grafmonumenten worden gekenmerkt door beeldkwaliteiten waaruit naar voren komt dat er een beeldend kunstenaar aan te pas is gekomen. Er is derhalve geen eenduidige karakteristiek aan te wijzen. Immers, er komen naast genoemde typen grafmonumenten ook hele gewone confectiestenen voor van gepolijst graniet.

Tussen de beide delen van de begraafplaats is qua grafcultuur nog wel een onderscheid te maken, zeker ook gezien de wijze waarop de stenen gesitueerd zijn. De inbreuken met nieuwe grafvelden hebben gelukkig vooralsnog weinig impact.

De grafmonumenten zijn als collectief van belang, met een uitzondering zoals het grafmonument voor de familie Van Rossum. Voor de bescherming zijn de grafmonumenten van ondergeschikt belang binnen het totale beeld. Een complete inventarisatie kan dit beeld evenwel nog veranderen doordat er daarna mogelijk nog andere grafmonumenten worden toegevoegd aan de beschrijving.

2 GEOGRAFISCHE ANALYSE / BETROKKEN (TUIN-)ARCHITECTEN

De vraag hoe begraafplaats De Bieberg zich verhoudt tot andere begraafplaatsen in de gemeente en de provincie wordt in dit hoofdstuk beantwoord. Met name aangaande het ontwerp en de funeraire onderdelen. Vanuit die analyse zal ook nader gekeken worden naar de betrokken bouwkundige- en tuinlandschappelijke architecten.

2.1 Protestantse begraafplaatsen in Noord-Brabant

Noord-Brabant is de provincie met de meeste begraafplaatsen in Nederland. Inclusief een aantal geruimde begraafplaatsen zijn dat er in totaal 687. Daarvan zijn er 83 met een protestantse denominatie. De meeste begraafplaatsen in de provincie kennen een katholieke denominatie. Ook veel van de gemeentelijke begraafplaatsen in de provincie, 110 stuks, kennen een uitstraling die overheerst wordt door katholieke tradities.

De meeste protestantse begraafplaatsen zijn relatief klein, gemiddeld 2.300 m². Begraafplaats De Bieberg is de grootste in zijn soort in de provincie, zelfs groter dan de *Protestantsche Begraafplaats Zuilen*, nu Haagveld geheten, eveneens in Breda. Zo'n 30% van de protestantse begraafplaatsen kent een oorsprong in de middeleeuwen. Slechts een klein aantal begraafplaatsen dateert uit de twintigste eeuw.

Zover bekend is, behalve bij De Bieberg, is bij geen enkele andere begraafplaats een tuin- of landschapsarchitect betrokken geweest. Het feit dat Denier van der Gon betrokken werd bij het eerste ontwerp getuigt mogelijk van vooruitstrevende opvattingen bij de Hervormde Gemeente. Er waren vanuit de Hervormde Gemeente al vroeg contacten met Denier van der Gon, hoewel deze tuinarchitect vooral werkzaam was in de provincie Utrecht. Bijhouwer is als tuinarchitect een stuk bekender en het is dankzij hem dat een aantal onderdelen in het ontwerp geïntroduceerd werden die op dat moment behoorlijk uniek waren. Niet alleen dat Bijhouwer geen klassenbegraafplaats tekende is vooruitstrevend te noemen, maar ook dat dit door de opdrachtgever geaccepteerd werd. Elders werd de klassenverdeling pas in de jaren zestig of zeventig afgeschaft. Een aparte kinderkhof aan de oostzijde van het centrale kruis, was voor die tijd ook behoorlijk uniek. Kinderen werden vaak op algemene gedeelten begraven waar de graven meestal snel geruimd werden. Pas in de twintigste eeuw werd het gebruikelijker om een apart veld aan te leggen voor jonggestorven kinderen. Helemaal vooruitstrevend was de inpassing van een urnentuin in het ontwerp.

Afbeelding 7. Ingang van de urnentuin. Helaas is de rechter zuil beschadigd.

In 1944 kende Nederland nog maar één crematorium en crematie was feitelijk bij wet verboden. Pas in 1955 werd crematie wettelijk mogelijk gemaakt en in 1960 gaf de katholieke kerk haar verzet tegen lijkverbranding op. In 1976 werd in Noord-Brabant het eerste crematorium geopend, in Heeze. In 1978 werd in Breda een crematorium in gebruik genomen. Urnentuinen waren in Nederland destijds nog relatief onbekend. Op Driehuis-Westerveld, bij het eerste crematorium in Nederland was uiteraard een urnentuin ingericht. In 1936 werd op Nieuw Eykenduynen in Den Haag ook een urnentuin in gebruik genomen, ontworpen door A.H. Wegerif. Dat Wegerif waarschijnlijk door Bijhouwer gevraagd werd, had te maken met het feit dat Wegerif een sterk voorstander was van lijkverbranding. In 1946 was Wegerif zelfs secretaris geworden van de Vereniging voor Facultatieve Lijkverbranding die het crematorium in Driehuis-Westerveld exploiteerde. In 1950 werd Wegerif voorzitter van De Facultatieve.

Het laten bouwen van een kapel op de begraafplaats, was gezien de afstand tot de kerk en de stad Breda, een noodzaak, maar was in die tijd zeker niet vanzelfsprekend. Dat blijkt ook wel uit het feit dat De Bieberg de enige protestantse begraafplaats is in Noord-Brabant met een kapel/aula. De kapel nam de functie over van de kerk. Van hieruit kon een uitvaartplechtigheid plaatsvinden en konden nabestaanden een dienst bijwonen en naar muziek luisteren. De verbouwing van de kapel tot aula past in de funeraire ontwikkelingen in de jaren zestig waarbij uitva addediensten steeds belangrijker werden. Uiteraard was in het gebouw ook ruimte voorzien om een overledene te kunnen opbaren en hem of haar de laatste eer te bewijzen.

Daarnaast is het baarhuisje ook niet een voorziening die nog op elke begraafplaats kan worden aangetroffen. Slechts 33 van de 83 protestantse begraafplaatsen beschikken nog over een baarhuisje.

Tijdens de eerdergenoemde quickscan uit 2010, waarbij alle begraafplaatsen in de gemeente nader zijn onderzocht, zijn geen begraafplaatsen aangetroffen die zich qua aanleg en onderdelen kunnen meten met begraafplaats De Bieberg.

2.2 Over de betrokken (tuin-)architecten

De eerste ontwerper die bij de begraafplaats werd betrokken was Jan Jacob Denier van der Gon. Hij was vooral actief in de stad Utrecht, waar hij van 1893 tot 1918 de plantsoenmeester was bij de Utrechtse Dienst Gemeentewerken. Verschillende parken in Utrecht dragen zijn stempel, waaronder Park Oog in Al dat aangewezen is als gemeentelijk monument. De vraag is hoe Denier van der Gon betrokken raakte bij de werkzaamheden in Breda. De sleutel daarvoor ligt waarschijnlijk bij de heer Tutein Nolthenius

Afbeelding 8. Bij de uitvaart van H. Briel, omgekomen bij een vliegtuigongeluk, werd deze foto van de achterzijde van de aula gemaakt. De typische bevestiging van de hemelwaterafvoer is bij het baarhuisje nog herkenbaar.

(1885-1962), houtvester van de Houtvesterij Breda en vanaf 1929 president-kerkvoogd van de protestantse gemeente Ginneken. Tutein Nolthenius was al daarvoor als kerkvoogd betrokken bij de Hervormde Gemeente en hij had in de jaren twintig de tuin bij zijn woning laten aanleggen door Denier van der Gon. Beiden kenden elkaar via hun werk en via de Bond van Nederlandse Tuinarchitecten. Denier van der Gon had veel ervaring met het aanleggen en onderhouden van parken. Zijn werk in Breda zal waarschijnlijk een vriendendienst zijn geweest richting Tutein Nolthenius, toen die in 1919 de kans kreeg De Bieberg aan te laten kopen door de Hervormde Gemeente.

De totstandkoming van de relatie met Kleinhout en Van der Steur verliep hoogstwaarschijnlijk via de restauratie van de oude kerk aan de Duivelsbruglaan. Kleinhout, de oudste van de twee, had Van der Steur in 1921 binnengehaald bij het bureau Leliman. Pas in 1930 werd de naam van het bureau omgezet in Architectenbureau Kleinhout en Van der Steur. Het vooroorlogse werk van het bureau kent invloeden van de Amsterdamse School, Dudok en de Delftse School. Sobere detaillering is een kenmerk van hun gebouwen, zoals ook zichtbaar op een foto uit 1935 (zie afbeelding 8). Kleinhout was ook actief als bestuurder, onder andere in de Bond van Nederlandse Architecten. Van der Steur, telg uit een bekende architectenfamilie, maakt naast gewone ontwerpen ook naam als restauratiearchitect. Net als Kleinhout was hij actief in de Bond van Nederlandse Architecten. In het oeuvre van de architecten wordt de opdracht in Ginneken omschreven als “Ginneken, aanbouw en schuur kosterswoning; woning en ingangsgebouw Nederlands Hervormde Begraafplaats”. In 1929 blijken de architecten betrokken te zijn geweest bij de restauratie van de hervormde kerk van Ginneken. Gezien de eerste werkzaamheden daar een aanvang namen in 1928, kan het zijn dat de Hervormde Gemeente daartoe de eerste opdracht had gegund. Daarop vroegen de kerkvoogden aan de architecten of ze ook niet een ontwerp konden leveren voor de gebouwen bij de begraafplaats. Van der Steur was later ook betrokken bij restauraties van de Oude en Nieuwe Kerk in Amsterdam. Verder realiseerden de architecten samen talloze villa's, kantoren en schoolgebouwen. Van Van der Steur is onder andere de gevel van hotel Krasnapolsky op de Dam in Amsterdam een bekend ontwerp.

De wijze waarop de kerkvoogden in contact kwamen met Bijhouwer, is ook weer een verdienste van Tutein Nolthenius. Hij kende de tuinarchitect via de Bond van Nederlandse Tuinarchitecten en was ongetwijfeld bekend met diens werk. Bijhouwer was in 1930 zijn werkzame leven gestart bij de Dienst Stadsontwikkeling in Rotterdam, maar in 1933 had hij zich gevestigd als particulier tuin- en landschapsarchitect. Enkele jaren later werd hij docent tuinkunst aan de Landbouwhogeschool in Wageningen, later lector en hoogleraar tuin- en landschapsarchitectuur. Bijhouwer was betrokken bij de inrichting van de Wieringermeerpolder en later de Noordoostpolder. Zijn werk was functionalistischer dan dat van veel van zijn voorgangers. Hij ging meer uit van bestaande groenstructuren en de stedenbouwkundige omgeving. Beplanting moest bij hem passen bij wat er al in de omgeving te vinden was. Ongeveer in dezelfde tijd dat Bijhouwer een ontwerp maakte voor de Bieberg tekende hij ook een uitbreiding voor de begraafplaats van Wageningen. Daar was de oorspronkelijke begraafplaats aangelegd door de tuin- en landschapsarchitect Springer. In Wageningen is zijn ontwerp veel rechtlijniger dan in Breda en heeft hij het ontwerp van Springer in zijn kracht gelaten. In Breda heeft hij dat minder gedaan, maar het ontwerp van Denier van der Gon bleef wel overeind. Na de oorlog ontwierp Bijhouwer onder meer de Erebegraafplaats in Ede, nu een rijksmonument en de Herdenkingshof in Putten. Mogelijk heeft Bijhouwer ook bijgedragen aan het ontwerp van een uitbreiding uit de jaren dertig van de twintigste eeuw op begraafplaats Crooswijk in Rotterdam. Bijhouwer is door zijn werk en opvattingen van grote betekenis als tuin- en landschapsarchitect, zeker voor de naoorlogse periode waarin de Wederopbouw van Nederland centraal stond. De rol die Bijhouwer gaf aan Wegerif is hiervoor al beschreven en is binnen de historie van het funeraire erfgoed dan ook van groot belang.

Architect Jacob de Wilde, die in 1963 de kapel mocht verbouwen, is een regionaal bekende architect. In 1942 vestigde hij zich in Breda waar hij in 1945 een zelfstandige praktijk opzette. In West-Brabant en Zeeland was De Wilde betrokken bij talloze restauraties van kerken en andere belangrijke gebouwen. Daarnaast ontwierp hij woningen in nieuwbouwwijken in Dinteloord, Klundert, Rucphen en Hoeven. Ook in Breda had hij veel opdrachten, waaronder de restauratie van de Grote kerk en toren. Kasteel Bouvigne werd eveneens onder zijn begeleiding gerestaureerd. Bij de verbouw van de kapel liet De Wilde de oriëntatie vanuit het ontwerp van Bijhouwer intact en daarmee behield het complex zijn

cultuurhistorische waarde. De Wilde was sinds 1947 ouderling bij de Hervormde Gemeente Ginneken en zodoende is zijn betrokkenheid te verklaren. De toevoeging van een sculptuur door de beeldend kunstenaar Charles Eyck aan de gevel van de aula is te danken aan zijn eerdere werk voor de kerk. In de herbouwde kerk werden de ramen ontworpen door Eyck. In 1964 was daar een eerste gebrandschilderd raam geplaatst naar ontwerp van Eyck.

Met al deze betrokken ontwerpers, architecten en beeldend kunstenaar is een fraai *Gesamtkunstwerk* ontstaan waarvan de verschillende elementen onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Zo heeft Bijhouwer in zijn ontwerp rekening gehouden met de aanwezige gebouwen en deze onderdeel gemaakt van het totaalplan.

3 CULTUURHISTORISCHE WAARDERING

Uit de beschreven geschiedenis en het huidige aanzien van de begraafplaats komt naar voren dat op begraafplaats De Bieberg een aantal funeraire elementen bij elkaar te vinden is die de plek bijzonder maken. Er zijn twee verschillende ontwerpen die ten grondslag liggen aan de begraafplaats, beide van landelijk bekende tuin- en landschapsarchitecten. De gebouwen, tevens de enige kapel/aula op een protestantse begraafplaats in Noord-Brabant, zijn in oorsprong ontworpen door landelijk gerenommeerde architecten en ook bij de verbouwing is een architect betrokken geweest die zeker zijn sporen verdient heeft. De vroege urnentuin in het ontwerp van Bijhouwer maakt bovendien de begraafplaats uniek, als vroegste voorbeeld van een urnentuin in de provincie. De beide ontwerpen zijn bovendien, hoewel enigszins verwaarloosd, nog in hun geheel aanwezig. Slechts kleine aanpassingen zijn uitgevoerd, maar de oorspronkelijke structuur gevende elementen zoals paden en toegang zijn nog herkenbaar aanwezig.

Hieronder wordt een waardering gegeven van de begraafplaats waaruit naar voren komt welke onderdelen van de begraafplaats als gemeentelijk monument aangewezen kunnen worden.

3.1 Redengevende omschrijving

Hierna volgt een overzicht van de identificerende gegevens, de inleiding waarin aangegeven wordt wat beschermd zou moeten worden en de waardering waaruit blijkt wat de grond voor de bescherming is.

3.1.1 Identificerende gegevens

<i>Naam:</i>	<i>Protestantse begraafplaats De Bieberg</i>
<i>Adres:</i>	<i>Bieberglaan 75</i>
<i>Plaats:</i>	<i>Breda</i>
<i>Gemeente:</i>	<i>Breda</i>
<i>Provincie:</i>	<i>Noord-Brabant</i>

Afbeelding 9. Kadastrale kaart van de begraafplaats met in rood het te beschermen gebied.

Oorspronkelijke functie: Begraafplaats
Huidige functie: Begraafplaats
Categorie: Uitvaartcentra en begraafplaatsen
Bouwtype: n.v.t.

Opdrachtgever: Hervormde Gemeente Ginneken
Ontwerper: J.J. Denier van der Gon, J.T.P. Bijhouwer
Uitvoerder: Nederlandsche Heidemij
Ontwerp- / bouwjaar: 1923, 1946

3.1.2 Kadastrale gegevens:

Kadastrale percelen: D-2583
Oppervlak: 22.830 m²
Straat: Bieberglaan 75
Postcode/Plaats: 4834 MJ

3.1.3 Inleiding

Protestantse begraafplaats, in 1930 in gebruik genomen met een rond 1923 gerealiseerde landschappelijke AANLEG, belangrijk uitgebreid in 1946 met een AANLEG waarvan de geometrische opzet nog gaaf aanwezig is, alsmede een URNENTUIN. Voorts een KAPEL/AULA, in gebruik genomen in 1930 en verbouwd in 1963 met daarbij een BAARHUISJE en INGANGSPARTIJ. Op de begraafplaats een GRAFMONUMENT in de vorm van een sarcofaag met omringende muur voor de familie Van Rossum-Van Vlissingen.

Het toegangshek is voor de bescherming niet van belang.

3.1.4 Situering

De begraafplaats ligt aan de westkant van de buurtschap Bieberg, aan de Bieberglaan, een voor beperkt verkeer doorlopende weg in Breda. Aan de noordzijde bevindt zich een straat met daaraan bebouwing en tuinen. Aan de oostzijde bevinden zich deels percelen met bebouwing en tuinen en deels een akker. Aan de zuid- en westzijde grenst de begraafplaats aan het Markdal.

3.1.5 Achtergrond

De begraafplaats is aangelegd in 1923 nadat gebleken was dat er op het oude kerkhof in Ginneken nauwelijks nog ruimte was voor nieuwe graven. De Hervormde Gemeente van Ginneken had enkele jaren daarvoor al het Biebergbosje aangekocht via de houtvester van de houtvesterij Breda. Voorwaarde was wel dat het bosje een boskarakter moest houden en dat alleen de aanleg van een begraafplaats was toegestaan. Voor de aanleg van de begraafplaats werd de Utrechtse tuinarchitect J.J. Denier van der Gon gevraagd. In 1930 werd een poortgebouw met kapel, woning, ingangspartij en baarhuisje opgeleverd naar ontwerp van de Amsterdamse architecten G.H. Kleinhout en A.J. van der Steur.

In de jaren dertig werd een uitbreiding noodzakelijk. Daartoe werd een belendend perceel aan de oostzijde aangekocht en in 1943 werd de tuin- en landschapsarchitect J.T.P. Bijhouwer gevraagd om een ontwerp te maken. Dit ontwerp, nu met een geometrische opzet, werd gerealiseerd in 1946. In 1963 werd de kapel verbouwd en ontstond de huidige situatie waarbij de functie ongewijzigd bleef.

De navolgende omschrijving omvat de aanleg, alle gebouwen op de begraafplaats en het grafmonument voor de familie Van Rossum-Van Vlissingen.

3.1.6 Omschrijving

De begraafplaats manifesteert zich als eerste aan de hand van de kapel/aula, ingangspartij en het baarhuisje die enigszins terugliggend langs de Bieberglaan zijn gebouwd. Het grootste volume wordt gevormd door de kapel/aula die op een L-vormige plattegrond staat onder een licht overstekend schilddak met zwarte pannen. Links van het midden is op het dak een eenvoudige klokkentoren geplaatst

waarvan de voet is bekleed met leien. De toren wordt afgedekt met een vierkant puntdak dat bekroond wordt met een piron. De gevels zijn opgetrokken van witgeverfde baksteen met een zwartgeverfd trasraam met een bakgoot als muurbeëindiging. In de voorgevel is links een dubbele, rechtgesloten deur aangebracht en rechts een hoog raam met daarin een venster met matglas waarbinnen een kruisvorm is gerealiseerd. Boven de deur is aan deze zijde een sculptuur aangebracht, voorstellende de aartsengel Michaël, gemaakt door Charles Eyck. De korte gevel aan de rechterzijde is voorzien van drie kleinere ramen en een dubbele deur onder een luifel. De gevel aan de zijde van de begraafplaats bestaat uit een kort en een lang deel. Het korte deel, de poot van de L, bevat een laag rechthoekig raam terwijl in de aansluitende gevel een deur en een vijftal kleine openingen zijn aangebracht. De lange gevel bevat een groot raam, verdeeld in vier delen door een kruisvormige tratering van beton. Centraal is hier ook een dubbele, rechtgesloten deur aangebracht met ter rechterzijde daarvan nog een laag rechthoekig raam. De korte gevel aan de linkerzijde van het gebouw bevat een deur en twee ramen. De hemelwaterafvoer is in elk geveldeel aangebracht door middel van een afvoerbuys van zink.

Aansluitend op de kapel/aula, maar nog iets verder terug gelegen, is een manshoge muur gemetseld met een rollaag als afsluiting. De muur wordt onderbroken voor een dubbel metalen hekwerk. De muureinden zijn geaccentueerd met een bol. Aan de rechterzijde van de muur sluit het baarhuisje aan, terwijl helemaal ter rechterzijde de muur weer naar voren loopt en daarmee een afsluiting vormt van een soort van voorplein. Het baarhuisje is voorzien van een met pannen belegd zadeldak en staat op een rechthoekige plattegrond. Aan de straatzijde zijn boven in de gevel voorzien van twee getraliede ramen. De zijgevels zijn blind, maar omdat de bakgoot aan beide zijden hier omknikt, vormt dit een opvallend detail. De hemelwaterafvoer is aan de korte gevel aangebracht, ook hier met een afvoerbuys van zink. De gevel die naar de begraafplaats is gekeerd bevat twee rechtgesloten deuren.

Achter de kapel/aula en de ingang ligt het oudste gedeelte van de begraafplaats, aangelegd op een vrijwel rechthoekig perceel met de korte zijde langs de straat. Direct aansluitend op de kapel/aula ligt eerst een betegelde ruimte met daarachter struiken en bomen die niet meteen zicht geven op grafmonumenten. Via twee onverharde paden kan men de grafvelden betreden. De linker geeft ontsluiting op een wat symmetrisch deel dat mogelijk later is ingericht, terwijl de rechter via een eveneens onverhard pad toegang geeft tot een wat losse slingerende structuur waarbij de graven in een ruime setting liggen met erachter struiken. Tussendoor staan beuken, eiken en veel coniferen. In dit gedeelte is ook het grafmonument voor de familie Van Rossum-Van Vlissingen opgenomen.

Het grafmonument bestaat uit een grafkelder met daarop een soort van sarcofaag. Deze is afgedekt met een zware deksteen, terwijl aan de zijkanten van de sarcofaag tekstplaten met metalen letters voor de begraven familieleden zijn opgenomen. Aan de voorzijde een gecombineerd familiewapen met links dat van de familie Van Rossum en rechts dat van Van Vlissingen. De sarcofaag ligt binnen een halfronde opgemetselde bakstenen muur die een bestraat vlak omgeeft met twee treden ervoor. De muur is verhoogd achter de sarcofaag terwijl aan de voorzijde de muur eindigt tegen een zwaar natuurstenen blok, ter hoogte van de treden. Voor de sarcofaag ligt een enorme deksteen op bakstenen roef met daarop verschillende teksten in kapitalen. Bovenaan staat *Grafkelder / van de familie / Van Rossum / Van Vlissingen*. Meer naar onder staat in het Engels: *Not lost but gone before / and now united forever* en daar weer onder *Myne schapen hooren myne stem / een ik ken dezelve en zy volgen my / en ik geef hun het eeuwige leven / Joh: 10: 27 en 28*.

De aansluiting op de uitbreiding gaat haast ongemerkt, maar de paden zijn wel anders, want half verhard met rode gravel en met betonnen kantopsluitingen. Deze uitbreiding, door de tuin- en landschapsarchitect Bijhouwer ontworpen, kenmerkt zich door een centraal kruisvormig deel waar omheen cirkelvormige paden zijn opgenomen. Het ontwerp is aangezet met sparren, loofbomen, coniferen en verschillende struiken. De structuur van het ontwerp is zodanig dat de buitenrand geen buffer vormt, maar juist uitzicht geeft op het Markdal. Het gedeelte dat ontworpen is in de kruisvorm is voorzien van geschoren gazons met centraal een cirkel van taxusstruiken met in het midden een modern kruis. Aan de noordelijke arm van het kruis ligt een urnentuin, toegankelijk via twee bakstenen pijlers met daarop links de tekst URNEN en rechts TUIN. De urnentuin is geheel omgeven door een manshoge hulsthaag, terwijl de beplanting hier verder bestaat uit enkele struiken en lage begroeiing. De opzet van

de urnentuin bevat ook een verhoogd gedeelte dat via twee treden te bereiken is. Het vormt als het ware een coulisse waar een ceremonie gehouden kan worden. Deze verhoging wordt geflankeerd door twee bakstenen pijlers op een natuurstenen voet die bekroond worden met een vlam.

De urnen en grafmonumenten zelf vallen niet onder de beoogde bescherming.

3.1.7 Motivering

De in twee delen uiteenvallende AANLEG, URNENTUIN, KAPEL/AULA met BAARHUISJE en INGANGSPARTIJ, alsmede het GRAFMONUMENT van de familie Van Rossum-Van Vlissingen zijn van groot belang voor de gemeente Breda wegens hun schoonheid, betekenis voor de wetenschap en cultuurhistorische waarde, en meer in het bijzonder vanwege de volgende aspecten:

Cultuurhistorische waarde

- als voorbeeld van een onder architectuur aangelegde begraafplaats waarin vooruitstrevende onderdelen uit de Nederlandse grafcultuur zijn opgenomen (urnentuin);
- als feitelijk genealogisch archief voor Breda en omgeving;
- vanwege de ontstaansgeschiedenis en de relatie met de Protestantse Gemeente Ginneken.

Tuinhistorische waarde

- als voorbeeld van een landschappelijk aangelegde begraafplaats met een geometrisch opgezette uitbreiding met bijpassende beplanting die in hoofdzaak nog gaaf aanwezig is.

Architectuurhistorische waarde

- vanwege de kapel/aula, ingangspartij en het baarhuisje die architectuur- en cultuurhistorische waarde hebben en gezien kunnen worden als een belangrijk voorbeeld van de ontwikkeling in de begraafplaatsarchitectuur;
- vanwege de situering van de gebouwen, fungerend als entree voor de begraafplaats en als focuspunt in het ontwerp van Bijhouwer.
- als enige protestantse begraafplaats in Noord-Brabant met een kapel/aula.

Funerairhistorische waarde

- als een van de weinig locaties in Noord-Brabant met een vroege verwijzing naar de lijkverbranding in de vorm van een urnentuin;
- als drager van een bijzonder grafmonument voor de familie Van Rossum-Van Vlissingen.

Landschappelijk waarde

Verder is de begraafplaats van bijzondere betekenis als verwijzing naar de lokale geschiedenis van de Bieberg als element in het Markdal waarbij in beide ontwerpen rekening is gehouden met omgevingskarakteristieken van dat dal. Voorts past de laanbeplanting langs de Bieberglaan in het beeld door te fungeren als een coulisse voor het ontwerp van Bijhouwer.

4 GEVOLGEN AANWIJZING TOT GEMEENTELIJK MONUMENT

Het aanwijzen van de begraafplaats De Bieberg geschiedt op grond van artikel 3 van de *Erfgoedverordening Breda 2011* door het college van B&W. Conform het gestelde in artikel 2 van de verordening zal bij de toepassing van de verordening rekening worden gehouden met het gebruik van het monument.

Alvorens het college het besluit tot aanwijzing neemt, stelt zij een erfgoedmeetlat op voor het monument. Vervolgens wordt de monumentencommissie als onafhankelijk adviesorgaan om advies gevraagd. De aanwijzing tot monument door het college heeft gevolgen voor de wijze van omgang met de begraafplaats. Omdat de grafmonumenten, behalve één uitzondering, niet meegenomen zijn in de waardering, blijven deze vrij van bescherming. Wel wordt aangeraden het behoud van de oudere grafmonumenten te verankeren in het beleid van de begraafplaats.

De waardering van de begraafplaats is gemaakt aan de hand van een onderzoek naar de geschiedenis, de huidige situatie en de wijze waarop de onderdelen van de begraafplaats zich vandaag de dag manifesteren. De gekozen onderdelen die in aanmerking komen voor bescherming vertegenwoordigen voor de gemeente Breda een groot belang, waarbij sommige onderdelen zelfs op provinciaal of landelijk niveau van waarde zijn. In de redengevende omschrijving is duidelijk aangegeven op welke onderdelen de instandhoudingsbepaling op grond van artikel 11 van de *Erfgoedverordening gemeente Breda 2011* betrekking hebben.

De bescherming beoogt de instandhouding van de huidige inrichting van de begraafplaats, met dien verstande dat het ontwerp daarbij leidend is. Getracht dient te worden het beeld zo veel mogelijk te behouden en zo min mogelijk in te grijpen in de opzet van het ontwerp, zowel in het oorspronkelijke deel als de uitbreiding. Het is aan te bevelen regels op te stellen ten aanzien van de aard van de grafbedekkingen. Die grafbedekking dient bijvoorbeeld een zekere kwaliteit uit te stralen, waarbij vormgeving en materiaal relatief vrij zijn. Uitbreidingen of toevoegingen dienen in de lijn van het bestaande uitgevoerd te worden, rekening houden met afstanden en de wijze waarop de originele opzet vorm heeft gekregen.

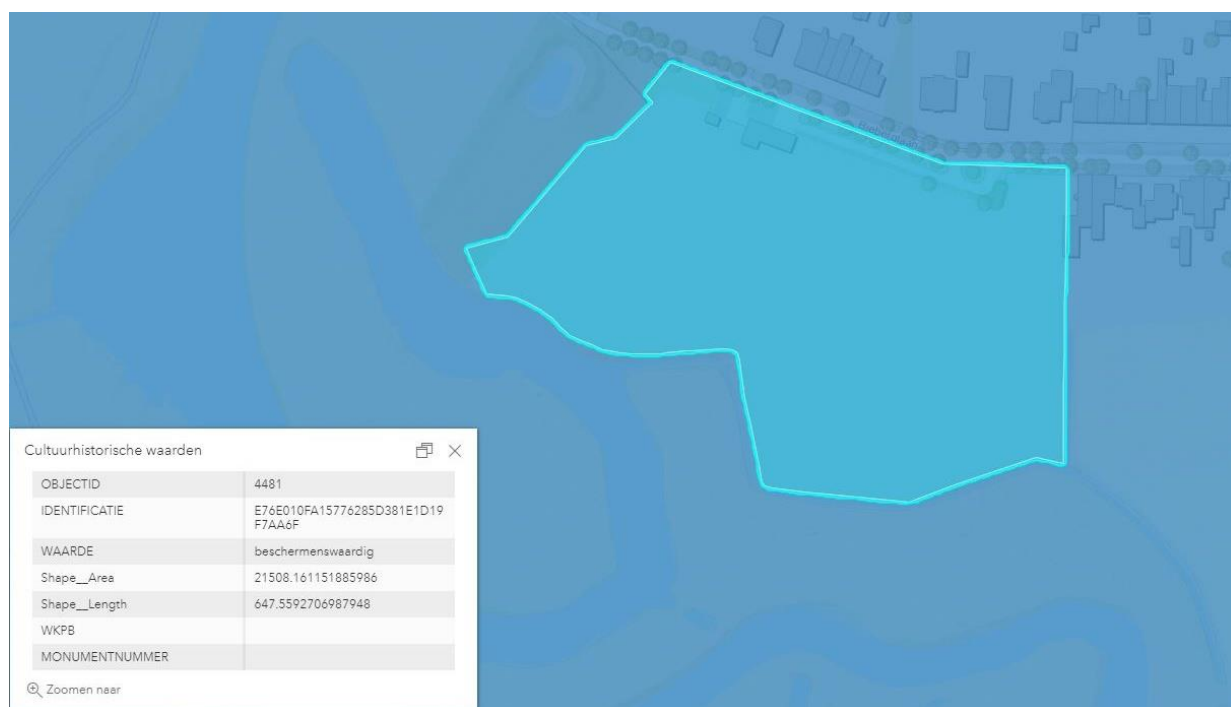
Voor de begraafplaats heeft de bescherming niet alleen betrekking op de aanleg van de begraafplaats met padenstructuren en groene elementen, maar juist ook op de bebouwing en de opzet van de urnentuin. Als toevoeging op de aanwijzing tot gemeentelijk monument kan een selectie van de meeste waardevolle grafmonumenten bijdragen aan de wijze waarop de instandhouding van de begraafplaats in de toekomst gaat plaatsvinden. Het opstellen van een toegespitst beheer- en beleidsplan is daarbij noodzakelijk.

5 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Het aanwijzen van de genoemde onderdelen op de protestantse begraafplaats De Bieberg zou een bevestiging zijn van het feit dat zich hier specifieke waarden bevinden. Vaak worden begraafplaatsen en grafmonumenten gezien als een sluitstuk van gemeentelijke bescherming. Het aanwijzen tot monument zou het functioneren van een begraafplaats in de weg staan of, zo wordt ook wel geredeneerd, er zouden geen waarden vast te stellen zijn. Die zijn er zeker wel op deze begraafplaats. Uit het nu uitgevoerde onderzoek, en eerdere onderzoeken, is vast komen te staan dat er nog veel resteert van de eerste en tweede aanleg van de begraafplaats. Wel is her en der te zien dat het huidige beheer niet gericht is op de ontwerpaspecten waardoor deze mogelijk vervagen. Zeker is wel dat de intentie van beide ontwerpen nog geheel intact is. De aanwezige gebouwen en de urnentuin dragen bij aan de bijzondere uitstraling van de begraafplaats.

Hoewel om praktische redenen voorgesteld wordt om de graven en grafmonumenten, op een uitzondering na, geen onderdeel te laten uitmaken van het gemeentelijke monument, zijn ook daar tussen veel waardevolle exemplaren te vinden. Om het behoud van de grafmonumenten te waarborgen zou een inventarisatie gedaan kunnen worden.

Er zijn meerdere redenen om de begraafplaats te beschermen. De begraafplaats is geen eenvoudige dorpsbegraafplaats, maar veeleer een begraafplaats die uitstekend pas bij de stedelijke uitstraling van Breda. Bovendien kan de begraafplaats zich meten met tal van andere beschermenswaardige begraafplaatsen in de gemeente en de provincie. Naast dat dit een van de weinige begraafplaatsen is die onder architectuur is aangelegd, bevat deze ook een aantal elementen die nagenoeg uniek zijn: een kapel/aula met ingangspartij en de urnentuin. De gemeente Breda heeft aan de hand van eerder uitgevoerde quickscan overigens het perceel van De Bieberg al als beschermenswaardig aangemerkt.

Afbeelding 10. Screenshot uit de Erfgoedkaart van de gemeente Breda. Het lichtblauwe deel is de begraafplaats en de waarde is aangemerkt als: beschermenswaardig.

In de afgelopen honderd jaar zal het beeld van de begraafplaats met of zonder grafmonumenten wel aan verandering onderhevig zijn geweest. In grote mate zal het groen daaraan bijgedragen hebben. De groeiende bomen en struiken kunnen het beeld door de decennia heen hebben veranderd, maar dat was wel volgens een bepaalde opzet. De verandering geldt in mindere mate voor onderdelen zoals de paden, het baarhuisje, de ingang en de opzet van de oorspronkelijke delen van de begraafplaats. De kapel/aula is ruim vijftig jaar geleden al eens verbouwd en later zijn er ongetwijfeld ook nog

aanpassingen gedaan in het interieur. Zoals eerder al aangegeven is ook het toegangshek aangepast. De oorspronkelijke opzet van beide tuinarchitecten is in veel gevallen nog goed herkenbaar.

Op dit moment is de Protestantse Gemeente Ginneken voornemens werkzaamheden uit te voeren die mogelijk de geconstateerde waarden kunnen aantasten. In hoeverre deze werkzaamheden afgestemd zijn op de monumentale waarden is niet bekend. Helaas is er ondanks de constatering dat het terrein beschermenswaardig is volgens de gemeente, geen voorbescherming van toepassing.

Bij de aanwijzing van de genoemde onderdelen kan het college besluiten ook een selectie aan grafmonumenten mee te nemen. Daartoe dient dan eerst wel een inventarisatie uitgevoerd te worden.

Belangrijker is dat de eigenaar van de begraafplaats, liefst in samenwerking met de Stichting Vrienden van Begraafplaats De Bieberg een beheerplan opstelt, dat zich focust op een passende wijze van instandhouding van de begraafplaats. Dit bepaalt de wijze waarop na aanwijzing de bescherming van de genoemde waarden ten volste tot hun recht kunnen komen.

VERKLARENDE WOORDENLIJST

In dit rapport worden begrippen en termen gebruikt waarvan niet voor iedereen onmiddellijk duidelijk is wat daarvan de betekenis is. Zeker in de context van funerair erfgoed kan de betekenis van zo'n woord anders zijn dan in het dagelijks taalgebruik.

- Aula: met het oog op de lijkbezorging dient een aula op een begraafplaats als ruimte waar een opbaring, afscheids- of uitvaartdienst gehouden kan worden, met aansluitend de begrafenis.
- Baarhuisje: gebouw op een begraafplaats of bij een ziekenhuis waar tijdelijk overledenen die gestorven zijn aan een besmettelijke ziekte bewaard kunnen worden. Een dergelijk gebouw werd in 1872 verplicht gesteld voor elke begraafplaats op grond van de Wet op de besmettelijke ziekten. Nadien zijn honderden huisjes gebouwd op begraafplaats of als ruimte opgenomen in grotere gebouwen. De stijl, grootte en vormgeving verschilt per huisje.
- Behoud: duidt in het algemeen activiteiten aan die worden ondernomen om verdere verandering of verslechtering van voorwerpen, locaties of bouwwerken te voorkomen. Wanneer het over gebouwen of andere bouwwerken gaat, wordt meestal de term 'monumentenzorg' gebruikt, zeker als dat behoud is uit culturele, esthetische of historische overwegingen. Verder staan begrippen als 'restauratie' en 'rehabileren' in relatie tot behoud. In dat geval betreft het activiteiten die ondernomen worden om een reeds in slechte staat verkerend bouwwerk weer in goede staat te brengen.
- Begraafplaats: terrein waar stoffelijke resten van overledenen begraven, bijgezet of verstrooid worden, niet gelegen rond een kerk. In die zin te onderscheiden van kerkhof.
- Bescherming: in funeraire zin het veiligstellen van begraafplaatsen, grafmonumenten en alles wat daarmee samenhangt tegen letsel of schade. Effectieve bescherming is bijvoorbeeld het afdekken van kwetsbare elementen, terwijl passieve bescherming het voornemen op papier betreft om funeraire zaken te behouden. Vaak is er de intentie om iets te beschermen, terwijl er effectief niets gedaan wordt.
- Funeraire cultuur: het woord cultuur verwijst in het algemeen naar het patroon van menselijke activiteiten en de symbolische structuren, die deze activiteiten een zekere betekenis geven. Het begrip cultuur wordt in verschillende betekenissen gebruikt. In brede zin wordt het gebruikt voor alles wat door de samenleving wordt voortgebracht. In die zin wordt 'cultuur' dan tegenover 'natuur' gesteld. In meer strikte zin wordt het gebruikt voor kunstuitingen of voor kunst en wetenschap, (inclusief literatuur, architectuur en dergelijke). Met het woord 'funeraire' ervoor verwijst het naar de specifieke activiteiten, structuren en betekenissen rondom de dood. Het slaat dus op de uitingen daaromheen, zoals begravenissen, rouw en alles wat daarmee samenhangt: begraafplaatsen, grafmonumenten en dergelijke. Het woord funerair komt oorspronkelijk van het Latijnse woord "funus" dat gebruikt werd voor de rituelen rondom het overlijden. In het Frans wordt het afgeleide woord 'funéraire' gebruikt voor alles wat te maken heeft met begravenissen. In het Franse taalgebied kent men dan ook zogenaamde 'centre funéraire', wat wij zouden zien als een uitvaartcentrum. In de afgelopen tien jaar is het begrip 'funeraire cultuur' langzaam de aanduiding geworden voor alles wat te maken heeft met uitingen rondom de dood in de vorm van begraven, rouw (funeraire riten en rituelen) en daaruit voortvloeiend begraafplaatsen, kerkhoven en grafmonumenten (funerair erfgoed).
- Graf: ruimte waarin één of meerdere lijken worden begraven, de plaats waar iemand begraven ligt. Vandaag de dag wordt onderscheid gemaakt tussen algemene graven en particuliere graven. Die laatste kennen een rechthebbende die bepaalt wie er begraven wordt, bij de eerste wordt dat bepaald door de beheerder van de begraafplaats.

Graftuin:	het gedeelte op het graf dat beplanting bevat, vaak omrand met banden of als geheel is afgedekt met een plaat, tegels of grind.
Grafvak:	specifiek gedeelte van een begraafplaats, meestal ontsloten door paden rondom, waar rijen met graven liggen. Een grafvak is meestal aangeduid met een nummer of letter en bevat vaak graven van eenzelfde klasse, afmeting of vormgeving. Een grafvak kan aangeduid worden als afdeling, maar een grafvak kan ook uit meerdere afdelingen bestaan.
Kapel:	kleine, niet-parochiale kerk op een begraafplaats of in samenhang met een ander gebouw, zoals verzorgingstehuis, aula of ziekenhuis. Op katholieke begraafplaatsen veelal met een kruisbeeld, bewening of een heiligenbeeld. Ook wel als onderdeel van een groter kerk- of ander gebouw. Het woord kapel wordt door protestantse christenen gebruikt voor een klein kerkgebouw of kerkzaal.
Monument:	verschillende betekenissen: 1. Gedenkteken, opgericht ter herinnering aan een historische persoon of gebeurtenis. Komt voor in verschillende vormen, maar veelal als zuil, naald, boog, stand- of borstbeeld, tombe, epitaaf en dergelijke. 2. Bouwwerk dat door zijn grootse, schone of kunstzinnige vormen opmerkelijk is of door de eraan verbonden historische aspecten van belang wordt geacht. Ook om zijn kunst- en bouwgeschiedenis, geschiedkunde of technologie kan het bouwwerk worden gewaardeerd. Een veelvoud van dergelijke bouwwerken kan ook als monument worden beschouwd. Ingevolge de Monumentenwet kunnen dergelijke gebouwen of objecten wettelijke bescherming genieten.
Smeedijzer:	een betrekkelijk zuivere vorm van ijzer die gemakkelijk gesmeed kan worden en niet snel hard wordt, zodat het met de hand gevormd of gehamerd kan worden, dit in tegenstelling tot gietijzer. Veel toegepast voor hekwerken op graven, ook wel in combinatie met gietijzer.
Stèle:	van het Griekse woord voor rechtopstaand steenblok. Een rechtopstaande graf- of gedenksteen of gedenkzuil waarin een motief of inscriptie is uitgehouwen, gewoonlijk op een graf.
Urnentuin:	na de ingebruikname van het eerste crematorium in Nederland werden voor de plaatsing van urnen speciale columbaria ingericht. In de jaren dertig werd de eerste urnentuin ingericht, speciaal voor bijzetting van asurnen in een stijlvol aangelegde omgeving. De groei in vraag leidde tot functionelere oplossingen zoals urnenmuren en bijzetting in graven. Urnentuinen zijn relatief zeldzaam op begraafplaats maar bij veel crematoria is een fraai ingerichte tuin met urnen te vinden.
Zandsteen:	een sedimentair- of afzettingsgesteente dat voornamelijk bestaat uit aan één gekitte zandkorrels. Bij de sedimentatie van de zandkorrels uit het zandsteen werden ook silt, kalk, grind, glimmers, veldspaat en andere gesteentefragmenten afgezet. Deze hebben samen onder druk de typische zandsteen opgeleverd. Door verwerking wordt een van oorsprong geelbruine zandsteen grijs. Doordat tussen de afzettingen ook bepaalde oxides en andere mineralen voorkomen, kan de kleur van zandsteen verschillende varianten bruinrood tonen. De in Nederland veel toegepaste zandsteen komt meestal uit het graafschap Bentheim dat net over de grens bij Oldenzaal ligt. Het materiaal is gebruikt van de Middeleeuwen tot in de twintigste eeuw. In eerste instantie, tot circa 1400, werd de zandsteen uit Bentheim vrijwel uitsluitend gebruikt in een gebied dat enkele tientallen kilometers van de groeven lag. Het vervoer vond in hoofdzaak per wagen plaats. Daarna begon met het vervoer van de steen over de Overijsselse Vecht en kon een groter gebied bediend worden. In de zeventiende eeuw werd de Bentheimer zandsteen naast de blauwe hardsteen uit België de meest gebruikte natuursteen in de Republiek. In het noordelijke deel van de Nederlanden gebruikte men in de Middeleeuwen ook het rode zandsteen uit de omgeving van Hameln aan de Wezer voor sarcofagen en grafstenen. De steen werd genoemd naar de stad waar de handel in deze zandsteen plaatsvond: Bremen. Via de Wezer bracht men de zandsteen naar

Bremen en van daaruit vervoerde men de steen over zee naar het noordelijk deel van de Nederlanden.

Zerk:

platte natuurstenen plaat van enige omvang die op het graf wordt geplaatst. Dat kan in een vloer van een kerk, maar ook op een begraafplaats. De zerk wordt vaak voorzien van een inscriptie, wapen of symbool.

BRONNEN EN LITERATUUR

Internetbronnen:

- Stichting Dodenakkers.nl: www.dodenakkers.nl
- Tijdreis over 200 jaar topografie: <http://www.topotijdreis.nl/>
- Data gemeente Breda: <https://data.breda.nl/maps/edit?content=Breda%3A%3Acultuurhistorische-waarden>
- RAF aerial photographs op het Geoportaal van de Wageningen University: <https://library.wur.nl/WebQuery/geoportal/raf>
- Hoogtekaart van Nederland: <https://ahn.arcgisonline.nl/ahnviewer/>
- Stichting Vrienden van Begraafplaats De Bieberg: <https://www.stichtingvriendenvanbegraafplaatsdebieberg.nl/>
- Erfgoedweb Breda: <https://erfgoed.breda.nl/>
- Het Nieuwe Instituut inzake het archief van Kleinhout, G.H. (Gerrit Herman) & Steur, A.J. (Albert Johan) van der: <https://zoeken.hetnieuweinstituut.nl/images/archives/pdf/KLEI.ead.pdf>
- Jaarboek De Oranjeboom 54 (2001), [Het villalandschap rond het Markdal te Ginneken, 1840-1940 \(deoranjeboom.nl\)](https://www.deoranjeboom.nl/)

Literatuur:

- Andela, Gerrie; J.T.P. Bijhouwer: Grensverleggend landschapsarchitect, Rotterdam 2011
- Bok, Leon, Dam, René ten; *Canon van het Nederlands funerair erfgoed*, IJsselstein 2020
- Oldenburger-Ebbers, Carla S. e.a.; Gids voor de Nederlandse Tuin- en Landschapsarchitectuur. Deel Zuid. Zeeland, Noord-Brabant, Limburg, Rotterdam 2000.
- Hulsman & Hulsman; Bouwen op de grens – Zuid. Gids voor de funeraire architectuur in Nederland. Limburg – Noord-Brabant – Zeeland, Rotterdam 2008.